

A „DÉL” IRODALMI TÁRSASÁG EMLÉKE

FRANYÓ ZOLTÁN ÉS MANOJLOVICS TÓDOR

KUBAN ENDRÉ

Száz és száz cikket, tanulmányt, regényt írtak a nagyváradai „Holnap” írói tömörüléséről. Tagjairól, akik a megújhodott magyar irodalom kimagasló alakjai lettek.

Kevesen tudják azonban, hogy 1908 őszén Franyó Zoltán kezdeményezésére Temesvárott irodalmi társaság alakult. Az irodalmi társaság, mely lelkes fiatal értelmiségiekből, újságírókból, jogászokból és egy akkor még aktív katonatisztból (Franyó Zoltán) állott, a haladó irodalom propagálását tűzte ki célul, és Ady Endrét tekintette vezérének. Temesváron, Szabolcska Mihály városában, Ady nevével zászlót bontani kétszeresen forradalmi cselekedet volt, és nem túlzunk, ha véleményünk szerint a „Dél” működésének fontossága közvetlenül a Holnaposoké mellett van.

A „Dél” havonként rendezett irodalmi matinékat, melyek során tagjai: Szávay Zoltán dr., a tragikus sorsú lírikus és költő, Vermes Ernő poéta, aki akkoriban tűnt fel *Járók a tarlón* című verseskötetével, Gálos Rezső tanár, aki Szentjóni Szabó Lászlóról írt alapos, átfogó életrajzot, Pogány Mihály, a *Temesvári Hírlap*, és Lovas Antal, a *Neue Temeswarer Zeitung* főszerkesztője, Dr. Róth Ottó, a szociáldemokrata párt temesvári szervezetének titkára, a korán elhunyt, eredeti tehetőségű festőművész, Novák Rezső, Dr. Bürger Ernő, a későbbi kommunista-perekből ismert ügyvéd, aki Goór Pál név alatt közölt verseket és fordításokat, Dr. Lengyel László, *Manojlovics Tódor, aki Nagyváradon jogászkodott, legszívesebben azonban Temesváron tartózkodott, és szerb költeményeket fordított magyarra, németre, sőt számos eredeti verse jelent meg német nyelven.*

A „Dél” az akkori időknek megfelelően irodalmi kávéházzal és törzsasztallal is rendelkezett. A néhai „Koronaherceg” kávéháznak a színház felőli részén volt a törzsasztala, ahol estéről estére, késő hajnalig húzódó viták parázslottak. Dr. Róth Ottó, már országosan ismert szociológus, Manojlovics Tódor, aki a francia irodalomnak volt lelkes híve, Miller-Fülöp René a felmerülő viták során a szó erejével, míg Franyó Zoltán, Szávay Zoltán, valamint Pogány Mihály a „szangvinikusak” szektájához tartozóan egykettőre felfortyantak, és ilyenkor az ügynek hamarosan „lovagias” folytatása akadt. Pogány Mihály és Szávay Zoltán egy ilyen irodalmi vitát követő második hajnalon kardpárbajt is vívtak egymással, melynek egyik segédje természetesen a szakértő

Franyó Zoltán aktív hadnagy volt. A karpárhaj szerencsésen ért véget, és néhány nappal később az „ellenfelek” már újból egymás mellett ültek a „Koronaherceg” kávéházban, és most már egy harmadikkal vitatkoztak.

1909 szeptemberében a „Dél” Nagyváradról meghívta Tibor Ernőt, a már országosan ismert festőművészt, hogy rendezzen kiállítást a Bánát fővárosában. Tibor Ernőn kívül Juhász Gyula, Emőd Tamás, Dr. Nagy Mihály, a Holnap Társaság utolsó elnöke (akit az ellenforradalmi időkben Nagyváradon meggyilkoltak), jöttek Temesvárra. Az irodalmi délelőttöt a színházépület akkori nagy Redoute-termében tartották meg, melyet zsúfolásig megtöltött a közönség. Franyó Zoltán Tibor Ernő képeiről tartott előadást, Juhász Gyula, Emőd Tamás, Szávay Zoltán verseiből olvastak fel.

A „Dél” sorozatos irodalmi matinékat tartott, vitaestélyeket rendezett, és a *Temesvári Hírlapban*, melyet Pogány Mihály szerkesztett, sorozatos vitacikkekben támadta a konzervatív temesvári Arany János Irodalmi Társaságot, melynek vezetői Szabolcska Mihály és Jörgné Draskóczy Ilma voltak. Hamarosan ellentámadásba lendült az Arany János Társaság is, melynek tagjai a *Délmagyarországi Közlemben* írták éles hangú cikkeiket a „Dél” — és elsősorban Ady Endre — ellen. Sorozatosan jelent meg a *Délmagyarországi Közlemben* „Vad-Ady Endre” aláírással gúnyversek, melyekről később kiderült, hogy azokat maga Szabolcska Mihály írta.

A nagyváradai íróknak: Juhász Gyulának, Emőd Tamásnak, Dr. Nagy Mihálynak sikere most arra ösztönözte a „Dél” Irodalmi Társaságot, hogy Ady Endrét és a *Nyugat* folyóiratot hívja meg Temesvárra.

1909. október közepén tartotta meg a *Nyugat* irodalmi matinéját Temesváron a „Koronaherceg” szálloda nagytermében, melynek előadói dobogójára Ady Endre, Fenyő Miksa, Kéri Pál és Dr. Reinitz Béla léptek fel. Reinitz Béla Ady megzenésített dalait adta elő. Ezeknek Temesváron volt első nyilvános bemutatója, frenetikus sikerrel. Reinitz Béla megrázó erővel zúgta a terembe a „Kató a misén”, „Héja-nász az avaron”, a „Májusi zápor után” és a „Fekete pillangók fogatján” dallamait, melyek újszerűségükkel, merészségükkel, művészi erejükkel egy csapásra meghódították a hallgatóságot.

Ady Endre, a *Nyugat* szerkesztőségének tagjaival másnap elutazott Temesvárról. Nem feledkezett meg azonban Szabolcska Mihályról, akinek hónapokkal később „Üzenet Költőcske Mihálynak” címmel verset küldött, melyből az alábbi két versszakot idézzük:

Szegény, kicsi, megvadított ember,
Ott a petyhüdt, csúf Béga körül,
Milyen nagyon szomorú lény
Evvel a bús szívvel, félelemmel.

Hogy irigylem az ifjú merőket,
a győzelem víg gyermekeit,
kiknek gáncsot ily ellen ád,
Fiaimat, az új verselőket.

Ugyancsak a „Dél”, pontosabban Franyó Zoltán nevéhez fűződik Ady Endrének és a „Holnap” írói körének 1909. november 11-én lezajlott aradi irodalmi délutánja. Megnyitó beszédet mondott Marton Sándor, Emőd Tamás verseket olvasott föl a „Holnap” költőitől, *Manojloviics Tódor* a „Holnap” törekvéseiről tartott előadást, Duttká Ákos költeményeiből szavalt, Franyó Zoltán aradi remniszcenciákat olvasott fel: „Lányok, versek, utak, én és ez a város” címmel. Ady Endre legújabb verseiből olvasott fel, Reinitz Béla dr. elénekelte Ady verseihez szerzett melódiáit saját zongorakíséretével.

Az aradi *Függetlenség* az irodalmi délutánról lelkes hangú cikkben számolt be. Az ország konzervatív sajtója, Rákosi Jenőék és természetesen a temesvári *Délmagyarországi Közlöny* azonban még hevesebb támadásokat indított Ady Endre és a „Holnap” írói ellen.

Ekkor merült fel a terv a temesvári „Koronaherceg” kávéházban összegyűlt „Dél” Társaság tagjainak körében, hogy irodalmi folyóiratot kellene indítani. Folyóiratot, ahol a bánáti haladó szellemű írók kéziratait közölhetnék, és szükség esetén méltó választ adhatnak Szabolcska Mihályéknak.

A tervet siker követte. Lengyel Ernő dr. és Franyó Zoltán felkeresték a legnagyobb temesvári könyvkereskedő vállalatot, a Moravetz Testvéreket, akik hajlandók voltak kéthetenként megjelenő irodalmi, társadalomtudományi, kritikai folyóiratot kiadni.

1910. január elsején megindult a *Magyar Dél* folyóirat. Szerkesztője Lengyel László dr., munkatársai Franyó Zoltán, Lengyel Ernő, Goór Pál, Gálos Rezső, *Manojloviics Tódor*. A *Magyar Dél* szerkesztői szoros kapcsolatot tartottak fenn a „Nyugat” és a „Holnap” íróival is. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Hatvány Lajosnak, Szomori Dezsőnek, Duttká Ákosnak kéziratai folytatólagosan jelentek meg a folyóiratban. A *Magyar Dél* haladó jellegét nemcsak az bizonyította, hogy Paul Verlaine (Goór Pál), Ti-Tai-po (Franyó Zoltán) versfordításait is közölte, hanem az is, hogy az 1910. március 1-i számában hosszabb tanulmányban foglalkozott Bebel Ágost „Aus meinem Leben” című könyvével. A tanulmány nemcsak Bebel művét ismerteti, hanem a hetvenesztendős szociáldemokrata tudós pályafutását és a szocializmus világtörténelmi jelentőségét.

A folyóirat mély humanizmusát dokumentálja Vas Béla munkája, melyet „Délmagyarország és a román kérdés” címmel közölt.

Vas Béla közleményét a következőképpen indítja el: „A délmagyarországi nemzetiségi kérdés tárgyalása, főként a román nép gazdasági és kulturális nyomorának minél mélyebb feltárása, el nem odázható kötelesség. Ezekről a dolgokról időnként egyáltalán semmit, időnként szubvencionált hazugságokat, százsoroson elcsépejt jóindulatú ürességeket és kávéházi szölamokat, vagy kizárólag politizáló cikkeket szokás írni-olvasni... A legelső feladat szociológiai úton kikutatni azt a valamit, amit „népléleknek” szokás nevezni. Ez a vizsgálat kideríti azt, hogy más a temesi síkon lakó gazdag román paraszt ideológiája s más a havasokon élőé.”

Vas Béla eszmefuttatását, mely a tanulmányíró radikalizmusát és alapos szociológiai felkészültségét tükrözi, így fejezi be: „Új, a krassói hegyekben még csak nem is sejtett erőknek bevezetése, ipari, gazdasági

befektetés, okos szociálpolitika kell ide, minél több, hogy ez a nép megerősödjön, kiemelkedjék nyomorából, virágzó kultúrát fakasszon . . .”

A *Magyar Dél* mindössze egyetlen esztendőt ért meg. Lengyel dr. a budapesti *Pester Lloyd* szerkesztője lett, és ugyancsak Kiss József meghívására Budapestre költözött Franyó Zoltán is, ahol a *Hét* szerkesztőségi tagjaként és egyidejűleg a *Népszava* állandó munkatársaként működött az első világháború kitöréséig.

A „*Dél*” Irodalmi Társaságnak akkoriban egyik legaktívabb tagja, *Manojlovics Tódor*, az akkori irodalmi kávéházban, a „*Koronahercegben*” a hajnalig tartó viták egyik legszenvedélyesebb harcosa volt. Még a *Magyar Dél* folyóirat megalakulása előtt Pogány Béla, a *Független Magyarország* haladó szellemű budapesti napilap szerkesztője, ajánlatot tett a „*Holnap*” és a „*Dél*” íróinak, hogy irodalmi mellékletét teljes egészében rendelkezésükre bocsátja. Itt jelent meg Franyó Zoltán több eredeti verse és *Manojlovics*-fordítása is. Ezek közül az alábbi három verset sikerült közlésre megszerezni:

LALAGE ÉJSZAKÁJA

Szép márványtermet éjsötét szemekkel,
tavaszi rózsák súlyos, mély szaga,
És egy búzavirág szín éjszaka.

A szava tűz volt s rubin ajka kába
Mosollyal égett rajt a serlegen
S egy csillag hullt a kékes éjszakába.

Ifjú Lalage, dús fekete fürtöd
Úgy részegít, mint akkor éjszaka,
Midőn felizzott arcom benne fürdött.

KERKYRA FEJEDELEMASSZONYA

Az ős feákok országába ment
a nyirkos észak sápadt szenvedője,
Hogy szent lelkét a békesség beszője
A cipruserdők árnyékába lent.

És Hellas napja, s Hellas tengere
A Peristylost halkán átölelte.
S ott, mintha ó dal s költők kósza lelke
A dús babér közt visszalengene.

A hús ligetben halva, meztelen
A szép Achilles . . . Távolabb az óra
Lágy taktusában hullt a kerti tóra

A felszökő víz. Ő meg messze lenn
Odysseus kék tengerén egy este
A vándorutak céljait kereste.

IMPRESSZIO

A napsütés, a csillogó meleg,
Friss lombon át lágy, izzó pamatokban
Az arany-akác szirmára pereg.

A messze fák közt halk, alélt madárka
egy dalt fügyülget: — selymes tolla most
a kékes árnyban ó, be furcsa-sárga.

E színjáték, e fény, e szép zene,
Tán álom volt ez egykor, vagy valóban
A nyári erdő mélyén néztem-e?
Vagy valahol egy japán akvarellen.

A „Dél” Irodalmi Társaság és folyóirata megszűnt. Tagjai közül sokan szétszóródtak a nagyvilágban. *Manojlovics Tódor a jugoszláv irodalomnak lett egyik kitűnősége. Ady Endrének számos versét fordította le szerb nyelvre. Néhány esztendővel ezelőtt Ivan Ivanji „Pesme” (Versek) címmel kötetnyi Ady-fordítást jelentetett meg az újvidéki Matica srpska kiadásában. A kötet nagy értéke Manojlovics Tódor mélyenszántó tanulmánya, melyben Ady Endrét a világirodalom egyik legnagyobb lírikusaként méltatja.*

A „Dél” működésével, illetve megszűnésével Temesvár irodalmi életének egyik jelentős szakasz zárult le. Bánát fővárosában, Temesváron, négy kultúrforma: a román, német, magyar és szerb egymásbaforrásának gócéban (gondoljunk csak Dositej Obradoviára, Dimitrie Tichindealra, Iulian Grozescura, Ion Popovici Bănăteanra, Victor Vlad-Delamarinára, Adam Müller-Guttenbrunnra, Francz Xaver Kappusra), ennek a hagyománynak a felelevenítése és ápolása időszerű, szép feladat.